

Ярема БАЙРАК (Харитон Бородай)

Поезії

РАНОК

Підійми скоріш фіранку,
Загостри і зір, і слух –
Тишину спокійну ранку
Раптом розірвав пастух.
Пісня жайворонком звилась.
Ой, яка ж вона дзвінка!
Зачудовано спинилась
Та й задумалась ріка.
А з-за лісу з криком гуси –
Там, дивись, який пожеар!
Вийшло сонце рудовусе.
Наче золотий їжак.
І побігли довгі тіні,
Мов розпущена коса;
Міліярдами рубінів
Заіскрилася роса.

Листопад 1939 р.

ВЕСНА

I
Ще сном дерева оповиті,
Та вже брунькам кора тісна,
А на лавках, докупи злиті,
Сидять закохані: весна.

Ще тулиться на косогорі
У затінку глибокий сніг,
Та проліски голубозорі
Усюди дивляться з-під ніг.

Сади розбіглись по долині –
Їм, знаю, сняться солов'ї;
Сміється сонце у краплині,
Як в зоряних очах твоїх.

II
Кричать качки і гуси лунко
З-під неба голубої стелі,
Замислуваті візерунки
Малюють діти на панелі.

Про тебе, весно-чарівнице,
Я завжди радий заспівати.
Зове у ліс мене синиця
Коханій пролісків нарвати.

Березень 1940 р.

ГОПАК

Друзі в крузі. Ну, за ними!
Хоч народу тут битком –
Вдар підківками стальними,
Вдар червоним чобітком
І метнись, як хвиля в річці,
Наче вихор, полети –
Хай палає сонце в стрічці,

У намисті миготить.
Я закоханий і мрійний.
Не люблю нічого так,
Як оцей поривно-вільний
Український мій гопак.

ОСІННЕ

Люблю я саду гомін вересневий,
Привабливо-печальну неба синь.
Ще сад шумить, та скоро вже засне він,
Зів'януть квіти скромної краси.

Люблю збивати з жовтих віт алеї
Роси краплини – сонце вже не п'є їх,
І думати про Ту, що для одної Неї
Осінні квіти юності моєї.

Цвітять же, квіти скромної краси,
Як подихом весни, піснями вас зогрію.
Морози ранні, вітре, пронеси,
І квіти доцвітуть, і зернята дозріють.

Вересень 1940 р.

ДВА КЛЕНИ

Два клени з кореня одного
Ростуть за школою в селі.
І вже думки, мов журавлі,
Летять в минуле. Дуже вбого
Жили батьки. Дітей орава,
А я до школи рвавсь і рвавсь,
Аж поки вчитель обізвавсь,
Сказав, що це можлива справа.
І я у школі. Світку мій!
Налинули не знати звідки
Нових думок рожевий рій
І очі дівчинки-сусідки...
Дитячих мрій пройшла пора,
Та образ той завжди зі мною,
Той погляд, що, мов плуг весною,
Цілини серця поорав.
Вона давно вже у землі,
Але як свідки часу того,
Два клени з кореня одного
Ростуть за школою в селі.

Квітень 1942 р. –

«Подільнини», 25 лютого 1943 р.

* * *

Очима фіялок весна посміхалась,
Хвиль сині отари гнав вітер по полю –
І я не помітив, як хмара підкралась,
І вдарило громом, і впали тополі...

Мінлива погода – то сонячна згода,
То вихор стовпами над степом устане.
Отак і дівчина – то вабить очима,
То вирок суворий промовить устами.

Червень 1940 р. – 31 січня 1943 р.

В ГОРАХ БУКОВИНИ*Мирославі*

Шумить на камені Серет,
І хвиля хвилю доганяє.
(Для рими треба б – очерет,
Та тут його ніде немає);

І верб нема – і не ходи,
І не шукай – одні лиш буки,
Та ще смереки до води
Мохнаті опустили руки.

Тут царство звірини і птиць.
Все дивовижне дококола:
Ведмідь шука смачних суниць,
Спішить до водопою олень;
Майнула серна – і нема,
Ходу старого вепра чути,
На гілці білочка сама
Ворожить: бути чи не бути.

В денцівку грає десь пастух,
Зачарувавши все живе.
І над усім, як гордий дух,
Орел під хмарами живе.

А ліс задумано шумить,
Хоч вітер і не ворухнеться.
Отак заплющитись на мить –
І все це казкою озветься.

*Вересень 1940 р.***НЕЗАБУДЬКИ**

*Мила, очі твої сині –
Незабудьки при долині.
(Пісня)*

При долині синім-синьо –
Незабудьки зацвіли.
Усміхнись, моя дівчино,
І скажи, прийти коли.
Ти не бійся поговору,
Не побачить нас ніхто.
Про дівчину яснозору
Хто щось зле подума? Хто?
Нас чекають теплі чари
Літніх лагідних ночей.
Розженіть же, чорні хмари,
Сині блискавки очей.

*Червень 1942 р.***ВЕРХОВИНА**

Ніжна зелень букового листу
І смереки безпричинний сум.
Верховино, де візьму я хисту,
Щоб твою прославити красу!

Щоб в піснях правдиво розповісти
Про безмежні прояви життя,
Щоб пісні мої, як добрі вісті,
Кликали хоробрих до звитяг.
Зашуміли буки у задумі,
І смереки стрепенулись наче –
Відповідь почув я в тому шумі:
Шлях важкий обрав собі, юначе,
Із народом злийся та зростися,
Ближче будь до матері-природи!
І не тільки ніжну зелень листу
Та смереки безпричинний сум, –
Знайдеш силу і достаток хисту
Оспівать життя всього красу!

*«Подольнин», 6 травня 1943 р.***ВЕСНЯНИЙ ВЕЧІР**

Тихо вечір весняний на землю спустивсь,
М'яко так, парашутом шовковим.
Я, говорять батьки, в такий вечір родивсь,
Таким вечором мрійно-чудовим.
А тепер ось виходжу назустріч йому,
А навколо пісень переливи.
Композитор де той, пощастило кому
Ці вечірні створити мотиви?

Я за місто іду, там дерева в ліску
Верховіттям шепочуть потиху
Про збентежений світ і мізерність людську,
Що навколо посіяла лихо.
Як розвіять думки, де подіти журбу,
З ким свій біль поділити без шкоди?
І чи вихід: від всього в непевну добу
Утікати на лоно природи?..

Я вертаюсь назад через сад-виноград,
Наді мною гірлянди пахучі:
Яблуні розцвіли, абрикоси ростуть,
Виноград постелився по кручі.
Буйним цвітом садів завітчалась земля –
Як люблю ці весняні узорі!
В серці гасить неспокій сріблиста імла,
Кличуть в безвість стривожені зорі...

СОНЕТ

Весняні води бистрі й каламутні,
Такі й думки мої – неспокій родить їх.
Та води натиском і силою могутні –
Думки ж безсиліі, немає з них утіх.

Хотів би з водами я злитись весняними –
Немає їм кордонів, ні постів, –
Через степи й ліси разом би з ними
До милої своєї полетів.

Без втоми йшов би, і хай ніч чи днина, –
А щастя б те було: поцілувати сина,
Дружину пестити. Гей, зупинися, час!

О, муко лютая! – нездійснені мрії
Рвуть серце біднее, печуть, але не гріють, –
Прокляття тим, що роз'єднали нас!

Квітень 1942 р.

ХМІЛЬ

Ой, хмелю мій, хмелю, – співають дівчата,
Голубкою пісня та б'ється в вікно,
І книга із рук випада лиш почата.
Люблю я цю пісню з дитинства. Давно
Ходили у луг ми за Голтву повільну
І грона пахучі шукали весь день,
Про хміль кучерявий, про битви і війни
Співали чудових старинних пісень.
П'янів я в нестямі від хмелю чи, може,
Від ягід калини, хмільних, як вино.
Росою спадає на луг вечір погожий,
І ми повертались додому, щоб знов
Дзвінкою ватагою завтра сюди
Прийти та із хмелю вінків наплести,
Розрити солонців дивовижні пласти,
Шукати джерела ясної води.

ВОЛОШКИ

Сестрі Галині

Неба клаптики у житі
Голубіють голубі, –
Це волошки сумовиті,
Що подобались тобі;
Що примарились-приснились
У далекій чужині, –
Квіти й там уже розвились,
А таких немає, ні.
Ой, волошки, любі квіти,
Хоч у сні розвійте сум!
Де ж мені журбу подіти,
Де сховатися від дум?
Чи до вітру говорити,
Чи до місяця-зорі?..
Ніч тривогою сповита,
Б'ють безсонні дзигарі.
І примарились волошки –
Наша втіха степова,
Смутку маю ще й не трошки –
Аж зів'яла голова...
Як же смуток розігнати,
Що на втіху розповім?
Вір, ще будем разом рвати
Дивні квіти степові!

РОВЕСНИКОВІ

З холодного мороку ночі
Ми вийшли й забули біду,
Далекі зірниць пророчі
Цвіли, наче квіти в саду.

У звуків нечуваних гами
Вслухались ми – звала мета.
А вітер північний снігами
Дороги усі заміта.

І знову з тобою, ровеснику,
Всю силу свою молоду
Вкладаємо в мрії про весну,
Про квіти чудові в саду.

МАТУСИ

Звичайного хліба ви знаєте смак?
Його я не відав донині.
В житті, та й не раз ще, буває отак,
Що тайни не знаєм святині.

Так матері серце – найперше сини.
Їм вигода й пестошів чари.
Невдячні! Ті линуть у мрії і сні,
А інші ідуть в яничари!

Журби й обов'язку немає таким –
Лиш хліба їм дайте – і досить;
Забудуть і матір та й підуть за тим,
Хто хліб той дає, а не просить.

А серце матусі, що все їм дало,
Обдурене, все ще їх гріє...
Скажіть, чи у вас оцього не було,
Чи й з вас хто тепер червоніє?
О, ньенько моя! Я один із синів
І раз назавжди поклянуся:
Турботи про хліб не заглушать в мені
Турботів про тебе, матусю!

Я все офірую, щоб ти ожила,
Щоб молодо знов усміхнулась,
Щоб мала й собі, що синам віддала,
І з горя на старість не гнулась.

Травень 1942 р.

БОЛЮЧА ТУГА

Чого так сосни шумлять?

М. Хвильовий

Це про нього так сосни шумлять,
Верховіття схиляючи низько.
Ой, як трудно тим лісом іти, –
Слизько.
Ноги в'язнуть у мокрий глей:
Йду навпомацки, наче незрячий.
Чи то сосни навколо шумлять,
Чи хтось плаче?

В грудях туга болюча пече,
Серце птахом підстріленим б'ється –
Чи то справді так сосни шумлять,
Чи здається?

Ой, шумлять таки сосни струнки,
Мов ряди легендарних старшин.
Стежка ширшає, легше їти
До вершин!

Тут гіганта я бачу сліди,
Це про нього співає земля,
Сосни гнуть верховіття свої
І шумлять.

«Подільнянин», 13 травня 1943 р.

ЗУСТРІЧ

Уночі у саду восени
Двоє якимось зустрілись.
Перший мовив:
– Сукини сини
Революцію з'їли!
Ці слова Хвильовий написав,
І за це його вбили.
Він дмухняну епоху кохав
Та ще шведські могили.
А епоха та згинула в млі,
І тепер тут скажені
Соберателі русской землі
З партквитками в кишені.
Так чому ж ти дивуєшся тут,
Що у нашій Полтаві
Помосковщино геть інститут,
На якій, мов, підставі?
Ти, хлопчина, я бачу вже, свій,
Та чортів їм стонадцять!
Бережись, бо потрапиш, як стій,
На Жовтневу, сімнадцять.
Ну, а там не жартують, ой ні!
У підвалі, замість привітання,
Б'ють чекісти, печуть на вогні
За такі запитання.
Другий сміло промовив на те:
– Я на муки готовий
За свій край і за діло святе,
Але хто ви?
Там нікого немає, де перший стояв,
Тільки голос шепоче:
– Я – обов'язок твій і свідомість твоя,
Милий хлопче.

ПІСНЯ ПОЛЕГАИХ

В суворі, незабутні дні
Несли ми помсту й кару,
Тепер лиш черепи одні
В яру біля Базару, –
Лежать зіницями на схід,
Біліють просто неба –
То значить, ми ішли, як слід,
І вмерли так, як треба.
Рука загарбників чужих
Слідів наших не стерла,
Звитяжців кличемо живих,

Щоб слава та не вмерла.
Покажем шлях вам у п'їтьмі,
І йдїть вперед залїзно –
Бо наші черепи нїмі
До помсти кличуть грїзно.
Хай спека мучить і снїги
Заносять нам дорогу –
Не тратьте мужности й снаги
І вїри в перемогу!

«Подільнянин», 3 грудня 1942 р.

* * *

Минуле в безвість утіка,
А дні гримлять у марші війська.
І ось на вулицях подільських
Полтавська вимова м'яка.
Знайомо пестять вуха звуки,
А серце в спогади пливе.
Деся там жила чи ще живе
Та, що завдала стільки муки.
І раптом в очі, мов туман –
Родина ціла – мати, діти...
Куди ж свій біль тепер подіти,
Воскреслий біль забутих ран?
Минуле жалем припіка,
А серце, мов на вістрі піки:
Отак, буває, у каліки
Болить відрізана рука.

«Подільнянин», 7 жовтня 1943 р.

ЖОВТЕНЬ

Даремно, жовтень, твориш ти безчинства,
І хоч кругом багно, я сяду ось на пні,
Зірву червоний глід, він пам'ятні
з дитинства
Чиїсь дзвінки вірші нагадує мені:
Нагадує мені глуху далеку осінь, –
Тоді, як і тепер, дзвеніли жолуді,
Дівчата гомінкі тіпали сиву плоскінь,
Мочили матірку у крижаній воді.
А ми блукали у вогкому лузі,
Я рвав для неї грона вогняні.
Занило серце в невимовній тузі:
О, де тепер ви, кучері льняні?
Хто вас цілує, хто вас розплітає,
Як я тоді в осінні вечори?
Пожовкле листя з дуба облітає,
Як спогади щасливої пори.

«Подільнянин», 17 жовтня 1943 р.

БІЛЯ ВІКНА

Ну й зима. Аж по запалі груди
У заметах порина село.
І нема доріг – нема нікуди –
Всі дороги снігом замело.
Ті дороги, що блукав я ними
І в розпуці сірим вовком вив,
Серце біль пальцями кам'яними

До нестями, до корчів давив.
 Я блукав забутий, одинокий...
 Чи давно було це, чи ж давно,
 А тепер синок мій ясноокий
 У замерзле дивиться вікно.
 Він не зна, що в світі є дороги,
 Що бувають бурі і сніги.
 Без турбот і зайвої тривоги
 Вирастає, набира снаги.
 Виростай, готуйся до змагання –
 В боротьбі життя уся краса.
 Не вдавайся в мрії та зітхання,
 Пробивай собі дорогу сам.
 Може, це тобі судилось, хлопче,
 Крізь сніги, крізь бурі й градобій
 Проти зла, що правду гне і топче,
 Повести нарід в рішучий бій.

Лютий 1942 р.

СИН

Коли болять з утоми груди
 І затихає крові плин,
 Тоді надію знову будить
 Коротке й ніжне слово: син;

Коли вогню бракує слову
 Й робота валиться із рук, –
 Я сина згадую – і знову
 Готовий до терпіння й мук;

Готовий наново прожити
 Найтяжчі дні свого буття,
 Щоденну працю закріпити
 Законом вічного життя;

Закон той сталий і суворий:
 Виборюй все, а не проси!
 Хай не для рабської покори,
 А для борні зростає син.

«Подільнин», 3 грудня 1942 р.

БУРЯ

*Коли помирав старий і вже глухий
 Бетховен, то закримів сильний грім.
 Композитор почув і посварив угору кулаком.
 (З біографії Бетховена)*

З усіх сторін розгніваного неба
 На землю наляга важка облога хмар.
 Затихло все, благає: ой, не треба...
 Та раптом тишу розтросив удар, –

То грім загуркотів! У грізнному двобою
 Аж сколихнулася зранена земля,
 Засипані кругом шрапнеллю градобою
 Застили в розпачі беззахисні поля.

Дерева, горблячись, упали на коліна,
 На хвилях річки закипіла піна.
 І лиш один протесту гордий знак –

Назустріч громові – димар заводу,
 Як пісня генія великого народу,
 Як гнівного Бетховена кулак.
*Серпень 1940 р. –
 «Подільнин», 14 січня 1943 р.*

Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ

Народу син. Землі титан,
 Святої волі месник грізний –
 Таким твій образ виростав
 Із-під різця Кавалерідзе.
 Щебече соловей в гіллі,
 Назустріч сонцю пнуться квіти.
 Колись таки на цій землі
 Твої здійсняться заповіти.

ШВЕДСЬКА МОГИЛА

Немов дівчата в хороводі
 Тополі срібні – синя путь
 Поза могилою. В народі
 Могилу шведською зовуть.
 А в ній гниють московські кості,
 Навалені в холодні склепи.
 Коли ж підіймуть в високості
 Могилу козакам Мазепи?

ПАМ'ЯТНИК ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ

Хижий птах за вінок ухопивсь,
 Озираючись люто довкола.
 Кров'ю він України упивсь
 І лежить юна, зганьблена й квола.
 Хмуристь всім полтавчанам лице
 Символ рабства й московського гніту.
 Підложити б під пам'ятник цей
 Динаміту.

НАЙКРАЩИЙ САД

Приїжджий запитав,
 Я відповісти рад.
 Гарненьке з ним дівча –
 Берізка золотава.
 Скажіть мені,
 Де тут найкращий сад?
 Полтава!

ЧЕРНІГІВ

Ліси билинні розпустились,
 Щоб пропустить Десну-ріку.
 Багато на своїм віку
 Чернігів бачив. Таборились
 Князів дружинники колись,
 Хоробрий Муромець Ілля
 Тут Солов'я звалив з гілля
 І з ворогами смертно бивсь.
 Ішли віки, пливли тумани
 З боліт і диких трясовин.
 Чернігів зустрічав нових

Богатирів своїх, гетьманів.
 Як вітер-легкокрил волинський,
 Минуло все. Лишив тут слід
 Байкар ліричний Леонід,
 Сонцепоклонник Коцюбинський.
 Події йшли. В глеїстий ґрунт
 Із них застряла не одна.
 Раз донесла глуха луна
 Гарячі вибухи з-під Крут.
 А потім скрізь червоний жах
 Розлився дикою рікою.
 Можливо, хто пішов до бою
 І вмер на щерблених ножах,
 Та й знов події стороною,
 Гудуть вітри, шумлять ліси.
 Новітні, вогняні часи
 Перепелелись з старовиною.

МІСТО ЛЕГЕНД

Кам'яна, нерукотворна миска,
 А в ній місто – дідуган сідий,
 Це легенд привабливих колиска:
 Що не крок – історії сліди.
 Тут ось ляхи згинули в повстанні,
 Там горів аутодафе хмиз,
 А тут панна, зраджена коханням,
 З мінарету кинулася вниз.
 Тут бували і князі, й вельможі –
 Їхній слід ховає камінь кожний,
 Кожний метр піщаної землі.
 Тут народи бились до загину,
 Із-за моря йшли сюди купці,
 Тут співали «Червону калину»
 Українські Січові Стрільці...
 Зарівнялись, загубились межі,
 Між собою спутались віки,
 І сумують стародавні вежі
 Край долини Смотрича-ріки.
 Може, їм пригадуються віча,
 Тиха згода і запальний гнів,
 Може, відгук бур середньовіччя
 Чують вежі в бурі наших днів.
 Може, сниться тая княжа слава
 І татарський войовничий клич...
 Відкотилась геть турецька лава,
 Щербить меч гонористий шляхтич.
 Не орли клеочуть з високості,
 І не струни кобзи рокотять –
 Гей, то їдуть запорожці в гості,
 Соколами бистрими летять.
 І скорились волі переможця
 Непроступні мури і рови,
 Лиш пожар жупанів проти сонця,
 Блиск шаблук загрозливо кривих...

В'ється Смотрич, блискаючи плісню,
 Аж до мурів підступа вода.
 Тут свою, як лезо, гостру пісню
 Кармалюк, нудьгуючи, складав.
 Ще і досі зберігають мури

Слів отих і силу, і порив.
 Не зламали заклик торттури,
 Пил віків мотиву не покрив.
 Завмирають річки тихі води,
 Звідкись пісня лине – уважайте!
 Це ж мотив знайомий: сонце сходить,
 Дужий заклик: хлопці, не зівайте!
 І не знати – чи співає камінь,
 Чи дівчата, може, на Підзамчу.
 Я хапаю пісню ту руками,
 Наче шаблю, щерблену, козачу...
 Зачепився місяць срібним рогом
 За руїни вежі вуглової –
 Це легенди Кам'янця старого
 Оживають з силою новою.

ПОДИХ ВІЙНИ

Важкий туман, мов зранене сумління,
 Наліг кругом – і дня як не було.
 Завмерли в серці прагнення й хотіння,
 Глибокі борозни прорізують чоло.
 Ти не питай мене, де пісня перемоги, –
 Зневір'я серце вже взяло в полон.
 Та як співатиму, коли шипить тривога,
 Коли замість троянд росте чортополох?

А на серці смуток,
 А на серці туга –
 Дні летять приречено
 У бентежну даль.
 Десь покрите поле
 Трупами запеченими,
 І в квилінні вітру
 Дихає біда.
 Впав із дуба жолудь
 Просто на дорогу,
 В землю перепалену –
 Де ж йому рости?
 І тривожить вітер
 Думку неусталену
 Про похмурі згарища,
 Зірвані мости.
 Люлі, люлі, смутку,
 Туго ненаситная,
 Вами вже засіяно,
 Як зерном, лани,
 Як же тут співати
 Ніжно та замріяно,
 Коли вітер спалений
 Подихом війни?

Тримайсь, поет, і не цурайся ліри,
 Хоча нести тягар вже сили не стає,
 І пазурі хвилинної зневіри
 Шматують серце стомлене твоє.
 Гони зневіру геть! Ще сонцем день засяє,
 І морем колосків накриються лани.
 В кривавій боротьбі лиш той перемагає,
 Хто дух гартує свій у подиху війни.

12 вересня 1943 р.

Проза

КОБЗАР

Новела

I

Сів під тином, голову на руки схилив і заплакав. Вітер грався сивою чуприною, сонце наскрізь пропікало старече тіло, а він був до всього байдужий. Ні свіжа прохолода вітру, ні гаряче проміння сонця, ні всі чарівні звуки природи, – ніщо не радувало його душу. Із незрячих очей текли гіркі сльози, голова опускалась усе нижче й нижче.

– Діду Прокопе, діду! – смикало його за рукав хлоп'я-проводир. – Нам вже на ярмарок. У Кропив'янку треба йти. Чуєте, діду?

Дід нічого не чув. Горе було занадто велике. Він так поспішав! Старечими ногами топтав кілометр за кілометром. Серце ніби віщувало щось недобре, стискалося якось боляче, а він ішов та йшов без відпочинку. Навіть цей жвавий хлопчина, що тепер смикає його за рукав, не міг зійти за ним.

Поспішав. Зарані вгадував, якими словами зустріне його старий приятель, перебирав у пам'яті все, що мав йому розповісти, і довідався про жахливу річ.

Його приятеля, старшого письменника, вже не було тут. Та й чи був він взагалі де-небудь? Сусіди сказали: «Вночі приїхав автомобіль, повний енкаведистів. Перерили все в квартирі, забрали нашого Остапа Захаровича і повели з собою». Наче громом ударили діда Прокопа ці слова. Він стояв якусь хвилину на місці, а потім сів ось тут під тином і заплакав.

Остапа Захаровича він знав давно. Багато пісень і дум записав від кобзаря письменник. Багато і дід Прокіп узнав пісень від свого приятеля. Та все пісні гарні – про Україну, про долю народную. Пісні, що самі за серце беруть.

Оце й тепер брів дід Прокіп до свого приятеля, щоб поговорити з ним, відвести серце, тугу розвіяти. А тужити було з чого. Селами немов чума пройшла. Зігнані в колгоспи люди голодували, бо весь хліб у них забрали, вивезли десь в московські землі. І не то біда, що хліба немає дістати – старому небагато і треба. Біда таки та, що нарід гинув. Змучені працею, виснажені голодом, люди й пісні були нераді. Де тут до пісні! Та й зібратися до купи, щоб слухати кобзаря, люди не мали часу і не мали де. Тільки оце тепер власть почала базари влаштовувати. Зовуться вони колгоспними базарами, та пуття з них немає, як і з тих колгоспів. А все-таки дід Прокіп ходив на ці базари. Чого там тільки не наслухаєшся. В одному селі половина людей вимерло, в іншому селі якась жінка зварила труп чоловіка та й годувала дітей м'ясом померлого батька. Слухає, було, слухає старий кобзар, а

потім сяде собі десь у затишку і заспіває сумної-сумної пісні. І слухали його люди, і плакали гірко: бо ті сумні пісні – то було їхнє життя.

Блукаючи по селах, багато нових пісень почув кобзар. Були то пісні про голод, про кривду, яку заподіяла советська влада, про те, що «хата боком, клуня боком, ще й кобила з одним оком», про те, що люди обірвані: «ноги босі, штани в клітку – виконує п'ятилітку»...

Пам'ять старого кобзаря була наповнена тими піснями, як легені повітрям. Поспішав дід до Остапа Захаровича поділитися з ним, розвіяти тугу...

– Діду Прокопе, діду! – смикав кобзаря проводир. – Уставайте та підімо вже, бо пізно.

II

На майдані шум базару. Але це не той радісний ярмарковий гамір, який підіймався колись над українськими селами, коли там бував ярмарок. Гей, пам'ятає кобзар ті ярмарки! Заслухається було в ярмарковий гамір і немов на хвилях попливе. А потім, прокинувшись від мрій, заспіває собі веселої, забренчить на бандурі.

Тепер не те. Шум базару був якийсь немов вимушений, придавлений. Не виривався з нього ні радісний вигук, ні веселий жарт. Усе було одноманітне, сумне.

– Діду Прокопе! А чого це так міліцаїв та енкаведистів багато? – запитує проводир.

– Багато, кажеш? Я так і знав. Значить, діло мають. То ж вони базаром керують. То багато їх – кажеш?

– Та багато, діду. Скрізь вештаються, до всього придивляються.

– Ну, добре, хай собі вештаються. Ми на це зважимо.

Походивши трохи по базару, старий присів на якийсь камінь і тихо загравав на бандурі.

– А чи вештаються ще ті? – запитав він хлопця.

– Та вештаються, діду. І на вас уже не один поглядав.

– Ага! Ну то я іншої заграю.

І кобзар загравав якоїсь безтурботної, мелодійної пісні. Навколо нього збиралися люди. Підійшло кілька і тих, що вешталися. Прислухалися.

– Хорошо поют дед, – сказав один із них до іншого. – Вот ево би на олімпіаду. Знаєте, завтра районная колхозная олімпіада. Только знает ли он необходимые песни?

– Дед, а дед! – торкнувши старого, говорить один. – А брось ты это тянуть. Скажи лучше, знаешь ли ты песни о нашем любимом вожде Сталине?

– Про Сталина питаєте? Та хто ж про це не знає? Знаю, чому не знати.

– Вот это здорово! Это прямо замечательно! Завтра будете на олімпіаде петь. Пошли з нами.

Іде дід Прокіп з ними і думає: «Ну, пропав, це вже щось довідалися. Може, дізналися, що я Остапа Захаровича приятель. Кажуть на олімпіаді про Сталіна заспівати. Оце морока. Не співатиму ж я їм те, що по селах чув. Ну, та щось втну, коли вже до того дійшло».

III

У залі районного клубу повно людей. Це з усіх сіл звезли колгоспників на нечуване диво, на олімпіаду. А щоб розвіяти хоч трохи сумний настрій, людей перед цим нагодували в їдальні і привели сюди:

– Співайте, грайте і танцюйте...

На сцені за червоним столом сидять районні «керівники», слухають і придивляються. Слухає і дід Прокіп. Він сидить в самому кутку, спершись на кобзу. Заслухався, задумався непомітно і не дочув, що вже його викликають. Проводир десь побіг, і нікому було діда від мрій збудити.

– Что, дед, заснул? – раптом чує він над собою. – Пошли на сцену.

А з сцени вже об'являють:

– Сьогодні наш колхозний кобзар пропойот нам песню о нашем любимом, гениальном вожде Сталине.

Вивели старого на сцену. Постояв він, задумався на хвилинку і пригадав свої розмови з Остапом Захаровичем, пригадав усі страхіття, які тепер переживає народ. Узяв бандуру в руки і ніби самі собою з'явилися слова одної з тих пісень, яких так багато чув він у селах. Він заспівав про Сталіна. Але чому це так раптом затихло все в залі, чому це аж перекошилися зі злости та несподіванки обличчя районних «вождів», а один із них, як опечений, схопився з-за столу. Дід співав. Звуки пісні тільки-тільки набрали повної сили й уже чиїсь дужі руки схопили кобзаря за плечі і потягнули зі сцени.

А в притихлій залі ще бриніли правдиві, гострі слова пісні, яка народилася в народі і яку так сміливо кинув у обличчя катів народний співець.

ОЙ ДІБРОВО, ТЕМНИЙ ГАЮ!..

*І сповіє дорогою
Білою габою.
Т. Шевченко*

На свято для дітей потрібна ялинка. І ось я в лісі. А він сьогодні незвичайний. Таємничий, як душа мого народу, спокійний, як його удача, і привабливий, як його поезія, – таким здається мені ліс. Є ще якась подібність, але я вже не можу шукати порівнянь, – увійшовши сюди, відчуваю себе маленькою, загубленою істотою. Дерева, покриті свіжим снігом, виглядають зовсім таємничо. Вони нагадують мені щось – ніяк не пригадаю що – із дійсності чи з казки? Пам'ять

до краю напружена, а думки неспокійно ворушаться і вже оформлюються у якісь слова – та це ж Шевченкові: «Ой діброво, темний гаю!..».

І справді: багатого собі батька має діброва. Бач, як причепурич її, в дороге убрання убрав, самоцвітами обсіпав. Аж по коліна настелив білого пуху, щоб тепло було, щоб не замерзла доненька люба.

Он там стоять могутні дуби, мов зачаровані велетні. В одному чорніє дупло: може, в ньому русалка спить, а може, білка має там свою комору. А ось тут марить про щось берізка. Я замилувався нею. Вона аж гнеться під вагою розкішного вбрання. Довгі, волохаті від снігу віти, мов коси русалки, опустилися додолу. Від легкого дотику руки берізка здригається, віти її шепочуть ледве чутно. Вона мов говорить: ти милуєшся, а мені важко... Що? Важко, красуне? Так навіщо ж краса, коли вона – тягар? І я обіймаю берізку обома руками і трушу нею зі всієї сили. На плечі й на голову шматками падає пухкий сніг, потрапляє за комір і холодними гадючками пробігає по спині. А я все трушу берізкою, поки на ній не лишається й сніжинки. Стомлений випускаю її з рук, вона випрямляється, стає рівна і... неприваблива. На молочному тлі кучерявих дерев моя берізка чорніє, як обгоріла, стоїть гола, як правда. Не знаю, чому, але саме в ту хвилину мені пригадуються слова: правда очі коле. Може, тому, що звільнена від снігу берізка і справді колола очі. Я вже не міг дивитися на неї, милуватися не було чим.

Відвертаюсь від розвінчаної красуні, шукаю іншої принади. Мої очі вже знайшли її. Он там уся в снігу стоїть ялинка. Її мені й треба. Поспішаю до неї, ідучи, дістаю сокиру з-за пояса. Але, не дійшовши, зупиняюся вражений її красою. Яка ж вона чудова під своїм білим покривалом! Мільярди сніжинок сліпучо блищать проти сонця і переливаються всіма кольорами веселки. Її крилаті гілки опустилися, мов лапи білого ведмеда. Стовбура зовсім не видно. Обходжу її кругом, щоб роздивитися, з якого боку краще підійти, і раптом відчуваю, що не можу зрубати цієї ялинки: руки не підіймаються, серце стискає жаль. Шкода знищувати цю красу, порушувати казкову гармонію лісу. Боюся оголити ялинку, як ту берізку. Вона стоїть, оповита білою габою. Може, й важко їй у таких дорогім вбранні, але я чомусь не маю сили цюкнути сокирою. Будуть діти святкувати без ялинки, – скажу, що заєць не дав зрубати, вигадую якусь байку, то й заспокояться малята.

А заєць і справді притаївся тут під засніженими гілками ялинки. Я раптом побачив його сповнені жахом очі. Роблю ще один крок вперед – і кущий вискакує зі своєї схованки: скок-скок – і мов поплив на хвилях – побіг у гліб лісу шукати безпечнішого місця. Я сміюся й гукаю йому

вслід, щоб якось повідомив мене, де він знає тепер безпечне місце... Мій сміх і вигук відразу ж завмирає в пухких снігових шатах, що одягли ліс. Найближчі дерева відзиваються ледве чути-ним, м'яким шепотом.

А я вже замерз. Благеньке, військового часу взуття не розраховане на далекі прогулянки по глибокому снігу. Озираюсь навколо, бачу оголену берізку і відчуваю себе в чомусь глибоко винуватим перед цим казковим лісом.

А ЖИТО ПОЛОВІЄ...

Етюд

Понад запиленим шляхом летів пустотливий вітерець. Злегка торкався гілок придорожніх дерев, грався колючими колосочками жита і поспішав до шовковистих ланів пшениці. Йому назустріч линув супротивний вітер. Ударились вони, сплелися та й піднялися вихором над ланами. І, ніби женучись за примхливими викрутами вихору, над полем летіла мелодійна дівоча пісня:

*Ой, у полі вітер віє,
А жито половіє, –
А козак дівчину вірнесенько любить,
Та сказати не посміє.*

Слідом за вихором та дівочою піснею звертаю і собі з битого шляху на стежку. Серце б'ється прискорено, немов у закоханого перед побаченням. А я і справді закоханий! Закоханий у це прозоре блакитне небо України, в ці безмежні золотисті лани рідної землі. І тому прискорено б'ється серце. Бо це велика радість – відірватися від щоденних турбот і опинитися самому в полі, серед безмежного моря всякої пашниці, що дозріває, ніжитись у теплім сонячній промінні.

Відчуваю, як приємне почуття вдовolenості розливається у всіх частинах тіла, спостерігаю власні думки та спогади. А вони роються,

мов бджоли над розквітлою липою. Спогади з власного життя переплітаються з картинами прочитаних книг. Перед очима оживає барвиста палітра Коцюбинського. Мене вражає подібність оточення. Я навіть відчуваю, що мушу зустрітись тут з людиною, як і автор «Intermezzo». І справді, вдалині вже маячить чиясь постать. Вона все виразніше вимальовується на тлі жовто-сивих ланів. Раптом вона зникає, мов човен у хвилях моря. Прискорюю кроки і якось несподівано бачу ту постать біля себе.

Припавши до землі, людина цілує її зі всією пристрасстю.

На звук мого привітання людина підводить голову, і перше, що я побачив, були її очі. Вони горіли вогнем невимовної радості.

– Тут була моя земля! – відповіла людина на мій запитливий погляд.

Присідаю й собі, ховаюся в житах від докколишнього світу та вислуховую одну з тих страшних історій, якими навіки оганьбили себе большевики. Прокляті, жахливі роки! Примусова колективізація і далекі, засніжені простори Сибіру... Все переплелось і повстало перед очима у своїй жахливій реальності.

– Та, слава Богу, щезло все те! – говорить людина. Слова її бринять невідробленою щирістю. – Тепер знову земля наша і горнеться до нас. Десь і мені припаде тут пайка. Може, саме ця, що колись була моєю, моїх батьків і дідів. Дай, Боже!

При цих словах людина підводить голову до бездонної блакиті неба і випростовується на весь зріст. Оглянувши лани вогким від щастя поглядом, говорить:

– Далеко побувати довелось, але ніде таких ланів не бачив. Тільки на нашій Україні такі вони гарні, рідні!

